

УДК 37(477:437.1/2)(092)

КОМЕНІАНА У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ФЕДОРА НАУМЕНКА

Калагурка Х.І.

У статті проаналізовано науково-педагогічний доробок Федора Науменка, присвячений Яну Амосу Коменському, а також висвітлено погляди вченого щодо взаємовпливів між чеським мислителем і представниками української педагогічної думки.

Ключові слова: Ф.І.Науменко, Я. К.Коменський, педагогічна думка, епоха Відродження, Б.Гербест.

В статье проанализирована научно-педагогическая работа Федора Науменко, посвященная Яну Амосу Коменскому, а также изложены взгляды ученого относительно взаимовлияний между чешским мыслителем и представителями украинской педагогической мысли.

Ключевые слова: Ф.И.Науменко, Я.А.Коменский, педагогическая мысль, эпоха Возрождения, Б.Гербест.

The article gives analysis of Fedor Naumenko's scientific pedagogical works devoted to John Amos Comenius and sets forth the scientist's views on the mutual influence of the Czech philosopher and representatives of the Ukrainian pedagogical thought.

Key words: F.I. Naumenko, J.A. Comenius, pedagogical thought, Renaissance, B.Herbest.

Зміна соціально-політичних та культурно-економічних умов розвитку українського суспільства, необхідність формування людини нової генерації – вільної, гуманної, патріота своєї землі і громадянина планети спонукає до неупередженого аналізу класичної педагогічної спадщини та історії європейського та світового шкільництва, нового озвучення думок, ідей тих, хто по праву увійшов у золотий фонд цивілізаційного поступу людства, назавжди вкарбував свої імена у світовій історії. До таких людей відносимо чеського педагога-реформатора ХVІІ ст. Яна Амоса Коменського, чия постать, титанічна діяльність, фундаментальні наукові праці уже близько чотирьох століть приковують увагу педагогів, істориків, філософів, письменників. Багатоаспектна спадщина вченого-педагога справила у європейському і світовому масштабі величезний вплив на розвиток освітніх систем, дидактичних концепцій, виховних доктрин.

Педагогічна спадщина Я.А.Коменського була предметом особливого наукового зацікавлення багатьох вітчизняних педагогів ХХ ст., залишаючись і надалі однією із найпривабливіших тем історико-педагогічних студій на сучасному етапі. Вагомий внесок у розвиток коменіани здійснили В.Григорович, М.Даденков, О.Дзевєрін, М.Жильцовий, М.Євтух, Я.Ісаєвич, Н.Калініченко, В.Крайновська, Д.Лоркіпанідзе, Є.Мединський, Й.Селіханович, А.Си-

ницький, В.Смаль, М.С.Фурман та ін. До числа відомих українських дослідників-коменіологів другої половини ХХ ст. заслужено слід віднести вченого-педагога, знаного фахівця в галузі історії педагогіки Федора Івановича Науменка. У науковій лабораторії дослідника серед сотні праць з історії української та зарубіжної освіти і педагогічної думки постать Я.А.Коменського зайняла видне місце. З огляду на те коменіологічна складова науково-педагогічного доробку Ф.Науменка не знайшла належного висвітлення у сучасних історико-педагогічних дослідженнях, ставимо за мету статті проаналізувати наукову спадщину вченого-педагога, присвячену Я.А.Коменському. Перші публікації Ф.Науменка, присвячені видатному чеському педагогу побачили світ в другій половині минулого століття у форматі наукових розвідок та статей. Увагу вченого найперше привернули ідеї Я.А.Коменського, викладені у його багатющій педагогічній спадщині, яка стала золотим фондом для розвитку шкільництва усіх народів. З цього приводу дослідник писав: “Одне ім'я Я.А.Коменський вже багато говорить не лише спеціалісту-педагогу, а й загальноосвіченій людині” [1, арк. 1]. Одним із головних мотивів, що спонукав Ф.Науменка, за його ж визнанням, проявити науковий інтерес до постаті Я.А.Коменського, стала полеміка серед радянських істориків освіти того часу

щодо впливу ідей української педагогічної думки XVI–XVII ст. на формування педагогічних поглядів чеського мислителя. Найперше це питання порушив в середині минулого століття відомий вчений-педагог Є.Мединський, який обстоював думку, що “[...] у багатьох висловлюваннях Коменського є безперечні сліди впливу українських і білоруських братських шкіл на його педагогічну систему” [12, с. 106]. Висунута гіпотеза знайшла своїх прибічників, зокрема, в особі таких авторитетних вчених, як Д.Лордкіпанідзе та Б.Мітюрів. Підняту дискусію Ф.Науменко розглядав як можливість засвідчити, що гуманістичні ідеї української педагогіки мають глибокі корені, що сягають княжої доби і розвинулися у наступні століття, а не, як це намагалися подати окремі зарубіжні дослідники, формувалися в добу пізнього Відродження під впливом польського шкільництва.

Ідею впливу української педагогічної думки доби Відродження на філософсько-педагогічну систему Я.А.Коменського Ф.Науменко розкрив у таких наукових працях, як “Ян Амос Коменський і педагогіка братських шкіл України” та “Ян Амос Коменський і українська педагогічна думка другої половини XVI і першої половини XVII століття” [4, арк. 18]. В цих роботах автор ставив за мету показати, як українські педагогічні традиції стали одним із джерел у формуванні Я.А.Коменського як педагога.

Однак, на відміну від вищеназваних дослідників-коменіологів, які вбачали українськими предтечами Коменського тільки діячів братських шкіл, Ф.І.Науменко до попередників чеського мислителя відносив також представників раннього Відродження, а саме видатного релігійного діяча, письменника і теолога XVI ст., одного із теоретиків єзуїтської педагогіки Бенедикта Гербеста та його однодумців Г.Чуя та А.Баргеля. З діяльністю цих педагогів дослідник пов’язує поширення та розвиток ідей гуманізму на українських теренах. У 1550 р. Львівський магістрат обрав Б.Гербеста ректором Львівської кафедральної школи, де він впровадив елементи класно-урочної системи – поділив учнів на класи, ввів постійний розклад занять тощо. Новаторство Б.Гербеста, за Ф.Науменком, використовували у своїх шкільних програмах також педагоги братських шкіл. Втім вони не сліпо копіювали досвід попередників, а створювали такі школи, що відповідали інтересам і потребам свого народу [13, с. 25].

Окремо Ф.Науменко зацентрував увагу на педагогічних поглядах Б.Гербеста, представлених головню у так званій “Програмі” 1559 р., назвавши цей документ першим, де системно викладені основи педагогіки гуманізму, підкресливши, що ці ідеї поширилися на сотню років швидше до запропонованих згодом думок Я.А.Коменського. З ініціативи Ф.Науменка “Програма” Б.Гербеста була перекладена з латинської на українську мову і сьогодні міститься у його особовому архіві, що зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В.Стефаніка. Підсумовуючи свої міркування щодо діяльності Б.Гербеста, Ф.Науменко писав: “Новизною і оригінальністю своїх ідей він випередив як педагогів братських шкіл України, так видатних педагогів Заходу [...] і Я.А.Коменського” [13, с. 21].

Здійснений науковий аналіз дозволив зробити Ф.Науменку висновки, що на формування педагогічних поглядів Коменського найперше мали вплив

погляди Б.Гербеста та його однодумців, які пізніше знайшли своє продовження у теоретико-практичних засадах діяльності братських шкіл. Автор підкреслював, що це аж ніяк не применшує роль Я.А.Коменського як одного із основоположників наукової педагогіки, а навпаки, свідчить про тісні освітньо-шкільні взаємовпливи і взаємозв’язки слов’янських народів. При цьому важливо, що Ф.Науменко, шукаючи відповіді на витoki становлення педагогічної системи чеського мислителя, до підґрунтя формування його світогляду відносив вікові традиції свого народу, майстерність чеських педагогів, а також значною мірою гуманістичні ідеї філософів та просвітителів епохи Відродження – Ф.Бекона, М.Монтеня, Е.Роттердамського, Й.Штурма та ін. [6, арк. 1].

Викладена Ф.Науменком концепція щодо претеч Я.А.Коменського в Україні стала дискусійною серед дослідників. Такі науковці, як А.Мазуркевич та Б.Мітюрів, заявили, що запропонована ним версія є не зовсім об’єктивною, оскільки, на їх думку, основою педагогічних поглядів діячів братських шкіл став багаторічний освітньо-виховний досвід, що формувався ще з княжих часів, а не діяльність Б.Гербеста та його поплічників. Продовження цієї дискусії знаходимо у приватній кореспонденції між Ф.Науменком та Б.Мітюрівим. В одному з листів останній писав, що Науменко ідеалізує польського єзуїта Б.Гербеста [10, арк. 7] і його педагогічну програму, яка “не містила в собі нічого особливого у порівнянні з програмою Йогана Штурма (1538)” [11, арк. 17]. Незважаючи на критику, названі коменіологічні праці Ф.Науменка викликали велике зацікавлення серед наукового загалу, про що свідчать рецензії. Так, зокрема, у своєму відгуку проф. Я.Кісь писав: “Нові і оригінальні думки висловив у своїй статті Ф.І.Науменко. Правда, вони у певних аспектах ще досить неаргументовані, навіть дискусійні, але дуже часто саме такий шлях дає новий імпульс розвитку науки” [7, арк. 1]. Інший рецензент – професор Львівського університету А.Пашук у рецензії відзначив, що автор статті “розкриває оригінальність і самобутність розвитку педагогічної думки на Україні XVI–XVII ст., критикує ті погляди, які однобічно узалежнюють її від впливів Західної Європи в тому числі і від впливів Коменського, а свої твердження автор основує на цікавому матеріалі” [8, арк. 1].

В полі зору наукового зацікавлення Ф.Науменка були і дидактичні погляди класика світової педагогіки. У публікації під назвою “Я.А.Коменський та методика навчання іноземних мов на західноукраїнських землях (кінець XVI–XIX ст.)” автор здійснив аналіз праць Коменського, де висвітлювалися лінгвістично-методичні питання. Серед таких напрацювань чеського мислителя дослідник відзначив “Велику дидактику” та “Новий метод мов”. Вартість останньої роботи, за автором, полягає у тому, що в ній були зібрані найкращі поради у вивченні іноземних мов. Ф.Науменко наголосив, що цей підручник був серед числа тих унікальних педагогічних пам’яток, екземпляр якого зберігався у Львові, та попри уся свою наукову цінність не був перекладений свого часу на українську мову. Серед важливих підходів у вивченні іноземних мов, обґрунтованих Я.А.Коменським, Ф.Науменко виділив, зокрема, поступовість, цікавість викладу матеріалу, зв’язок його із реальним життям і

практикою, паралелізм речей і слів та інше. На основі аналізу робіт педагога він дійшов висновку, що "Коменський є творцем нових більш ефективних принципів вивчення іноземних мов" [3, с. 168]. Заслугою дослідника було й те, що в цій праці він показав, як українські педагоги відображали та розвивали ідеї чеського мислителя. До українських послідовників Я.А.Коменського він зараховував І.Ставровського та Й.Левицького. Роботу останнього "Собраніє найпотребнейших назвыск подъ чувство приходящихъ речей на способ образкового света Коменского" (1849) назвав цікавим надбанням української педагогічної думки. Ця книжка була широко розповсюджена в школах Східної Галичини, тим самим поширюючи ідеї Коменського в Україні [3, с. 168]. Ф.І.Науменко планував узагальнити власні коменіологічні напрацювання, а також видати неопубліковане з цієї проблематики в праці, яка мала вийти до чергового ювілею світового класика. Робота була запланована на 1992 р. з нагоди 400-ліття від дня народження чеського педагога. Зміст та матеріали ювілейного видання, окремі частини якого зберігаються в приватному архіві автора статті, засвідчують, що до цієї публікації мали увійти найактуальніші, на погляд Ф.Науменка, проблеми: взаємозв'язки Я.А.Коменського з Україною, українські предтечі чеського мисли-

теля та коменіана у спадщині українських педагогів. Проте свій задум автор не встиг реалізувати. Напередодні ювілейного року серце львівського коменіолога перестало битися.

Беззаперечною заслугою Ф.Науменка стало й те, що завдяки його зусиллям у Львівському університеті, де упродовж багатьох років він очолював кафедру педагогіки, був сформований дієвий науковий осередок дослідження наукової спадщини Я.А.Коменського. До числа науковців-коменіологів варто віднести Н.Дідух, А.Кухту, О.Неровню, В.Савинця, С.Сухорського [5, арк. 1–2]. Про заслуги львівської школи коменіани красномовно говорить той факт, що у часі проведення у Львові 1970 р. наукової конференції, присвяченої 300-літтю від дня смерті чеського мислителя, Львівський університет від імені чеського уряду був нагороджений медаллю Яна Амоса Коменського [9, арк. 1].

Підсумовуючи наукову спадщину Ф.Науменка, присвячену питанням коменіани, можемо стверджувати, що в дослідженнях науковця піднімалася низка актуальних проблем, які були важливими у вивченні постаті Я.А.Коменського та його педагогічних ідей. Доробок вченого збагатив коменіологічний напрям новизною та неоднозначністю ідей, що дало поштовх для нових дискусій і досліджень у цій галузі.

Література

1. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 127, п. 38 (Науменко Ф.І.Я.А.Коменський і педагогіка братських шкіл України II пол. XVI – I пол. XVII ст. Ст.), арк. 1–26.
2. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 133, п. 38 (Науменко Ф.І. "Про стан вивчення педагогічного світогляду Я.А.Коменського" – повідомлення), арк. 1–8.
3. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 134, п. 38 (Науменко Ф.І., Ригер М. Я.А.Коменський та методика навчання іноз-х мов на західно-українських землях (к. XVI–XIX ст.). фр-нт друкованого зб-ка), арк. 1–8 (с. 157–169).
4. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 136, п. 41 (Матеріали полеміки між Ф.І.Науменком і видавництвом Львів. держ. ун-ту у справі збірника "Ян Амос Коменський" і статті Ф.І.Науменка в ньому), арк. 1–47.
5. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 137, п. 38 (Науменко Ф.І. Зміст коменіологічної конференції (12.13 V 1970 у Львові), арк. 1–2.
6. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 213, п. 45 (Науменко Ф.І. "Ян Амос Коменський і українська педагогічна думка" – доповідь), арк. 1–12.
7. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 342, п. 60 (Кісь Я.П. Відзив на статтю Науменка Ф.І. "Ян Амос Коменський і українська педагогічна думка XVI – XVII ст."), арк. 1.
8. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 352, п. 60 (Пашук А. Рецензія на ст. Науменка Ф.І. "Ян А. Коменський і укр. пед. думка XVI – XVII ст."), арк. 1.
9. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 957, п. 115 (Мали Е. Перший віце-консул ЧССР "Привітальна промова, виголошена 12 листопада 1970 р. на коменіологічній конференції у м.Львові), арк. 1–4.
10. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1150, п. 145 (Науменко Ф. І. Листи до Мітюрора Бориса Никифоровича), арк. 1–43.
11. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 1401, п. 174 (Мітюрор Борис Никифорович. Листи до Науменка Ф.І. Дод. відповідь на лист за 20. XI. 1972 р.), арк. 1–20.
12. Мединський Є. М. Братські школи України і Білорусії в XVI–XVII ст. / Є. М. Мединський. – К. : Радянська школа, 1958. – 210 с.
13. Науменко Ф. І. Ян Амос Коменський и педагогика братских школ Украины / Ф. И. Науменко // Макаренко А. С. – 1971. – Кн. 8. – С. 19–26.